

Підкуркова Ірина Валеріївна,
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та політології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: podkurkovairina@gmail.com
ORCID 0000-0003-4797-3718

doi: 10.21564/2414–990x.139.115215
УДК 316.018.22:342.56

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ У ДОСЛІДЖЕННІ РОБОТИ СУДУ

Проаналізовано можливості використання найбільш розповсюджених соціологічних методів у процесі вивчення різних аспектів діяльності суду. Окреслено напрями застосування різних методів у дослідженні роботи суду залежно від їх призначення. Подано приклади застосування соціологічних методів у практиці судових досліджень. Особливу увагу приділено методу карток громадянського звітування, його сутності та особливостям.

Ключові слова: дослідження роботи суду; метод аналізу документів; метод спостереження; метод опитування; метод карток громадянського звітування.

Подкуркова И. В., кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.

e-mail: podkurkovairina@gmail.com ; ORCID 0000-0003-4797-3718

Использование социологических методов в исследовании работы суда

Рассматриваются возможности использования наиболее распространенных социологических методов в процессе изучения различных аспектов деятельности суда. Определяются направления применения различных методов в исследовании работы суда в зависимости от их назначения. Даны примеры применения социологических методов в практике судебных исследований. Особое внимание уделено методу карточек гражданского отчетности, его сущности и особенностям.

Ключевые слова: исследование работы суда; метод анализа документов; метод наблюдения; метод опроса; метод карточек гражданской отчетности.

Вступ. До пріоритетних завдань у становленні реальної демократії в Україні належить удосконалення судової системи. Сучасний суд має відповідати вимогам демократичного інституту, що стоїть на захисті прав і свобод людини й громадянина, здійснює правосуддя у суспільстві. У цьому контексті з необхід-

ністю постає питання про дослідження існуючого стану судочинства, виявлення нагальних проблем у роботі суду, пошуку напрямів її покращення.

У дискусіях про стан судочинства використовується різна, часто суперечлива інформація про показники функціонування судових органів. Основним джерелом такої інформації зазвичай виступають внутрішні показники діяльності суду, офіційна статистика. Принцип об'єктивності в той же час потребує застосування і наукового інструментарію інших галузей знань, зокрема, соціології.

Використання соціологічних методів дослідження у комплексі з уже існуючими способами аналізу судової діяльності дозволить отримувати більш повну інформацію про роботу суду, діагностувати існуючі проблеми, сприяти реалізації демократичних принципів гласності та відкритості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що традиційною у вітчизняній науці є проблематика ефективності судової системи [1; 2]. Однак зазначений підхід складно спроектувати на рівень практичних проблем реального життя судової системи. Практичний аспект сучасного етапу реформування судових органів, пов'язаний з проблемою оцінювання якості діяльності суду, представлений у роботах М. Огай (M. Ohai) [3], О. Сердюка (O. Serdiuk) [4].

Мета статті – розкрити можливості дослідження окремих аспектів діяльності суду за допомогою соціологічних методів з метою її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Соціологічні методи все частіше використовують при дослідженні проблем у різних сферах суспільного життя. Мета їх застосування полягає не тільки у виявленні різних проблем, а й в оцінці ефективності реалізації управлінських рішень, контролі за станом справ на різних ділянках, з'ясуванні провідних тенденцій розвитку суспільних відносин та ін.

Дослідження роботи суду за допомогою соціологічних методів у комплексі з уже існуючими способами аналізу судової діяльності відкриває такі можливості: доповнення та конкретизація статистичної інформації реалістичними даними, вивчення суперечностей та проблем, які існують у роботі суду, отримання інформації про функціонування суду як установи на основі поєднання якісно різних даних у цілісну картину, своєчасне діагностування існуючих ризиків поточної діяльності та прогнозування можливих проблем, забезпечення задоволення існуючої в суспільстві вимоги щодо прозорості та підзвітності судів тощо.

Традиційними соціологічними методами є аналіз документів, спостереження, опитування. Розглянемо їх особливості у дослідженні роботи суду.

Аналіз документів – метод збору первинної інформації з різних джерел за допомогою оцінки й аналізу їх змісту. Суть методу полягає у поглибленому дослідженні змісту документів, сукупності наявних у них даних, оцінок, позицій їх авторів та ін.

Інструментом даного методу є документи – створені людиною предмети, призначені для фіксації, передачі і зберігання інформації. У них містяться відомості про процеси і результати діяльності окремих індивідів, колективів, великих груп населення і суспільства в цілому.

Ефективним, на наш погляд, є використання методу аналізу документів у дослідженні особистості судді: автобіографія, характеристики, показники роботи (кількість розглянутих справ, кількість скасованих і змінених вироків, рішень та ухвал, кількість порушених дисциплінарних проваджень та ін.). Як слушно зазначає Є. Ерліх (Е. Erlikh), зразкове здійснення правосуддя є результатом «особистості» судді, сформованої й зумовленої почуттям справедливості; недосконалість «особистості» судді тягне за собою ймовірність зловживань [5, с. 9].

Особливу роль серед документальних джерел відіграє статистична інформація. Сьогодні судами широко застосовується аналіз статистики. Так, на рівні апеляційних судів аналізується діяльність нижчих або підпорядкованих їм за юрисдикцією судів. Результати аналізу знаходять своє відбиття в аналітичних документах, що містять у своїй назві словосполучення «узагальнення судової практики», «стан здійснення судочинства», «результати діяльності суду» тощо. Вимірюються такі показники: кількість скасованих вищою інстанцією судових рішень, «дотримання правил підсудності та компетенції», «дотримання строків передачі та порядку черговості подачі позовних заяв» тощо [4, с. 301].

Важливим джерелом інформації про суд виступають матеріали засобів масової інформації. Дослідження змісту продуктів ЗМІ дозволяє з різних боків розглянути актуальні питання судової діяльності. При цьому використовувати можна як традиційний метод аналізу документів, вивчаючи саме зміст публікацій, відео- та аудіоматеріалів, так і контент-аналіз. Основними показниками аналізу можуть бути жанр медіапродукту, його тональність, характер оціночних суджень та ін.

Соціологічне *спостереження* являє собою цілеспрямоване і систематизоване, безпосереднє сприйняття будь-якого явища, риси, якості та особливості якого фіксуються спостерігачем за допомогою різних засобів. Найважливішою перевагою методу спостереження є те, що воно здійснюється одночасно з розвитком явищ та процесів, які досліджуються. Метод спостереження ефективно використовується при вивченні поведінки індивідів і груп у роботі і суспільному житті, у дозвіллі, при дослідженні різних форм спілкування між людьми.

З огляду на запропоновані соціологом В. А. Ядовим (V.A. Yadov) напрями спостереження [6, с. 196–197], можна констатувати, що у суді важливим об'єктом спостереження можуть стати судові засідання. Головними показниками, які підлягають спостереженню, можна визначити суб'єктів або учасників, їх інтереси, мета, особливості поведінки; структуру засідання, дотримання норм його проведення, визначення її типових/нетипових ознак, загальної атмосфери тощо.

Прикладом застосування зазначеного методу є спостереження за судовими засіданнями у дослідженні в рамках проекту «Громадський моніторинг дотримання демократичних стандартів взаємодії судів та засобів масової інформації», який здійснювався Інститутом прикладних гуманітарних досліджень у лютому-серпні 2007 р. в Криму в рамках програми з громадського моніторингу судів проекту «Україна: верховенство права». Головною метою спостереження стало з'ясування ступеня фактичної відкритості процесу, тобто можливості присут-

ності в залі судового засідання інших осіб (окрім учасників процесу), а також наявність умов для ведення технічної фіксації [7].

Опитування – метод збору інформації при проведенні соціологічних, соціальних, економічних, демографічних, маркетингових та інших досліджень. Цей метод полягає в безпосередньому (усне опитування, інтерв'ю) або опосередкованому (письмове опитування, анкетування) спілкуванні дослідника з респондентом (особою, яка є носієм інформації щодо предмета дослідження). Основним технічним інструментом опитування є анкета або опитувальник, в якому у вигляді запитань подано початкові гіпотези, на основі яких буде вестися дослідження. Власне, загальною метою опитування є підтвердження або, навпаки, спростування сформульованих гіпотез.

Специфіка методу опитування полягає насамперед у тому, що при його використанні джерелом первинної інформації є людина (респондент) – безпосередній учасник досліджуваних соціальних процесів та явищ.

Важливим результатом судової реформи є вдосконалення суду. І вдосконалення має починатися «зсередини», з конкретної судової установи. З'ясувати умови праці суддів та працівників апарату суду, оцінити ділові, професійні та особистісні якості керівництва, вивчити морально-психологічний клімат у колективі та ін. – усе це показники роботи суду, які можна дослідити за допомогою соціологічного методу опитування суддів та працівників апарату суду. Така внутрішня оцінка роботи суду, розроблена та рекомендована експертами проекту USAID «Справедливе правосуддя» у 2015 р., доповнюється зовнішньою оцінкою через опитування громадян – учасників судових проваджень за методологією карток громадянського звітування (КГЗ).

Метод карток громадянського звітування (КГЗ) заснований на традиційному соціологічному методі опитування. Уперше він був використаний в індійському місті Бангалор на початку 1990-х років для дослідження якості державних послуг [8]. Результати опитування користувачів послугами за допомогою цього методу змінили уявлення комунальних служб про якість їх роботи та реальні потреби споживачів.

В Україні у 2008 р. за підтримки проекту Агентства США з міжнародного розвитку «Україна: верховенство права» така методологія була адаптована до дослідження роботи суду. Експертами проекту було розроблено методологію оцінювання ефективності окремих аспектів діяльності суду користувачами судових послуг. Упроваджена пілотна програма опитування громадян щодо їх задоволення якістю функціонування суду підтвердила свою ефективність та корисність під час першого етапу опитувань в українських судах у 2008–2009 рр. громадськими організаціями і була удосконалена під час реалізації подальших раундів.

Сутність методології полягає у використанні системи критеріїв (стандартів якості) та показників, емпіричних вимірів, які розкривають міру наближення практики конкретного суду до певних стандартів якості, що в сукупності дають уявлення про те, яким має бути досконалий суд, тобто суд, в якому повною мірою реалізовані базові правові цінності демократичного суспільства [4, с. 301].

Заснований на традиційному соціологічному методі опитування, метод карток громадянського звітування має свої особливості.

По-перше, вибірка. Звичайні опитування громадської думки про діяльність суду, як правило, охоплюють сукупність населення, яке не обов'язково має бути компетентним з досліджуваних проблем. На противагу традиційним соціологічним опитуванням громадської думки, метод КГЗ охоплює лише тих, хто має досвід спілкування з конкретним судом.

По-друге, інструментарій. Ключовими елементами для формування опитувальника (картки громадянського звітування) є критерії оцінювання («виміри якості») та індикатори. Виміри якості відображають певні стандарти у діяльності суду, змістом яких є визначити очікування громадян щодо судової діяльності в демократичному суспільстві. Так, у рамках Проекту USAID «Україна: верховенство права» було розроблено такі критерії та показники при оцінюванні рівня задоволеності роботою суду його відвідувачами: фізична доступність суду, зручність та комфортність перебування в суді, повнота та ясність інформації, дотримання термінів судового розгляду, сприйняття роботи працівників апарату суду, сприйняття роботи судді [3, с. 52].

По-третє, практична спрямованість, яка полягає в можливості використання отриманих результатів в адмініструванні конкретного суду та судової системи в цілому, створенні передумов для того, щоб суди могли більш повно та адекватно врахувати думку громадян, і в умовах навіть недостатнього фінансування, недостатньо чіткого адміністрування судової гілки влади, розбіжностей в законодавстві зробити суд більш відкритим для людей, більш зрозумілим, підвищити довіру до суду як до надійної та ефективної державної інституції.

Методологія проведення опитувань учасників судових проваджень щодо якості функціонування судів повністю відповідає цілям нової Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки, затвердженої Радою суддів України 11 грудня 2014 р. [9].

2 квітня 2015 р. Рада суддів України рішенням № 28 затвердила рамкову систему оцінювання роботи суду «Система оцінювання роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи», а також Додаток 1, у п. 6 якого рекомендувала проводити раз на три роки опитування громадян – відвідувачів суду, у тому числі і за методикою карток громадянського звітування [10].

Висновки. Отже, при дослідженні судової діяльності доцільним є використання методологічного плюралізму, особлива роль у якому відводиться соціологічним методам. За допомогою аналізу документів, спостереження, опитування відкриваються можливості отримувати своєчасну та оперативну інформацію про різні аспекти діяльності суду. Метою застосування методів соціології є ліквідувати проблемні аспекти у роботі суду, зробити діяльність цієї установи більш ефективною, спрямованою на задоволення потреб суспільства у своєчасному і справедливому правосудді.

Отримані в процесі дослідження результати можуть бути використані в адмініструванні роботи як одного конкретного суду, так і всієї судової сис-

теми в цілому, що є позитивним кроком на шляху до підвищення ефективності роботи суду та підвищення довіри громадян до судових процесів і рішень.

Список літератури:

1. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової системи. Харків: Право, 2010. 464 с.
2. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: ФІНН, 2011. 384 с.
3. Огай М. Ю. Розробка підходів до побудови узагальнюючих показників при оцінюванні якості роботи суду. *Статистика України*, 2011. № 1. С. 51–56.
4. Сердюк О. В. Оцінювання якості в адмініструванні судової діяльності: проблема операціоналізації. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Соціологія* / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2011. № 11. С. 299–306.
5. Георгіца А. З. Соціологія права Євгена Ерліха. На шляху до інтеграційного праворозуміння. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 618. Правознавство. С. 7–14.
6. Ядов В. А. Стратегія соціологічного дослідження. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. 6-е изд. Москва: ИКЦ «Академкнига»; «Добросвет», 2003. 596 с.
7. Особливості взаємодії судів та засобів масової інформації в регіоні. (Аналітичний звіт за результатами моніторингу в Криму). Харків: ІПГД, 2007. 47 с.
8. Paul S., Sekhar S. Benchmarking Urban Services. The Second Report Card on Bangalore. Bangalore: Public Affair Centre, 2000. 67 p.
9. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки: рішення Ради суддів України № 71 від 11 груд. 2014 р. URL: <http://document.ua/shodo-zatverdzhennja-strategiyi-rozvitku-sudovoyi-vladi-ukradoc215826.html>.
10. Рішення Ради суддів України від 2 квіт. 2015 р. URL: <http://court.gov.ua/rsu/rishennya/risksjdfh>.

References:

1. Bryncev, V.D. (2010). Standarty pravovoyi derzhavy: vtilennya u nacional`nu model` organizacijnogo zabezpechennya sudovoyi systemy. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Moskvych, L.M. (2011). Efektyvnist` sudovoyi systemy: konceptual`nyj analiz. Kharkiv: FINN [in Ukrainian].
3. Ogaj, M.Yu. (2011). Rozrobka pidxodiv do pobudovy uzagal`nyuyuchyx pokaznykiv pry ocinyuvanni yakosti roboty sudu. *Statystyka Ukrayiny*, 1, 51–56 [in Ukrainian].
4. Serdyuk, O.V. (2011). Ocinyuvannya yakosti v administruvanni sudovoyi diyal`nosti: problema operacionalizaciyi. *Visnyk Nacional`noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrayiny imeni Yaroslava Mudrogo. Seriya: Sociologiya*, 11, 299–306. redkol.: A. P. Get`man ta in. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
5. Georgicza, A.Z. (2012). Sociologiya prava Yevgena Erlixa. Na shlyaxu do integracijnogo pravorozuminnya. *Naukovyj visnyk Chernivecz`kogo universytetu. Issue. 618. Pravoznavstvo*, 7–14 [in Ukrainian].
6. Yadov, V.A. (2003). Strategiya sociologicheskogo issledovaniya. Opisanie, obyasnienie, ponimanie social`noj real`nosti. Moscow: IKCz «Akademkniga»; «Dobrosvet» [in Russian].
7. Osoblyvosti vzyemodiyi sudiv ta zasobiv masovoyi informaciyi v regioni. (Analitychnyj zvit za rezul`tatamy monitoryngu v Krymu). (2007). Kharkiv: IPGD [in Ukrainian].
8. Paul, S. Sekhar, S. (2000). Benchmarking Urban Services. The Second Report Card on Bangalore. Bangalore: Public Affair Centre.
9. Strategiya rozvytku sudovoyi systemy v Ukrayini na 2015–2020 roky: rishennya Rady suddiv Ukrayiny # 71 vid 11 grud. 2014 r. URL: <http://document.ua/shodo-zatverdzhennja-strategiyi-rozvitku-sudovoyi-vladi-ukradoc215826.html> [in Ukrainian].
10. Rishennya Rady suddiv Ukrayiny vid 2 kvit. 2015 r. URL: <http://court.gov.ua/rsu/rishennya/risksjdfh> [in Ukrainian].

Pidkurkova I. V., Candidate of Sociology Sciences, Docent, Associate Professor of Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: podkurkovairina@gmail.com ; ORCID 0000-0003-4797-3718

Using of sociological methods in the study of court work

The article analyzes the possibilities of using the most widespread sociological methods in the process of studying various aspects of court activity. Are offered directions of application of different types of methods in research of work of court depending on their purpose.

Thus, it is noted that the use of the method of document analysis is effective in the investigation of the personality of the judge, in the analysis of statistics of various indicators of the court, the study of media materials. The method of observation is effectively used in the study of subjects of court sessions, the interests of participants, peculiarities of their behavior, studying the structure of the meeting, observance of norms for its conduct, etc. With the help of the sociological method of interviewing judges and employees of the court apparatus, one can find out the working conditions of judges and employees of the court apparatus, assess the business, professional and personal qualities of the leadership, study the moral and psychological climate in the team, etc.

Particular attention is paid to the method of citizen reporting cards, which is based on the traditional survey method. It indicates its essence and differences from the survey method. It is noted, in particular, on the following differences: the feature of the sample (the questionnaire is subject only to participants in court proceedings), the specifics of tools (a citizen reporting card based on certain criteria-measures), practical orientation (use of the results in the administration of a particular court and the judicial system as a whole).

It is concluded that the use of sociological research methods in combination with existing methods of judicial analysis will allow obtaining more complete information on the work of the court, diagnose existing problems, and promote the implementation of democratic principles of transparency and openness.

Keywords: studying of court work; method of document analysis; method of observation; survey method; method of citizen reporting cards.

Надійшла до редколегії 14.11.2017 р.